

Yeni Bir Selçuklu Kitabesi Işığında Emir Mübârizeddin Ertokuş'un Antalya'daki Faaliyetleri

The Activities of Amir Mubariz-al-din Ertokus in Antalya in the Light of a New Seljuq Inscription

Mahmut DEMİR *

Öz: Antalya Selçuklular tarafından 1207 yılında fethedilmiş ve bir Müslüman-Türk şehri haline getirilmiştir. Şehir 1215 yılında yaşanan bir iç isyan ile Selçuklu hâkimiyetinden çıkmış ve kısa süre sonra 1216 yılı başlarında Selçuklular tarafından ikinci kez fethedilmiştir. Antalya, özellikle ikinci fetihden sonra yoğun imar faaliyetlerine sahne olmuş ve önemli bir liman kenti olarak gelişimini sürdürmüştür. Gerek 1207, gerekse de 1216 yılındaki fetihden sonra şehrin idaresi önde gelen Selçuklu emirlerinden Mübârizeddin Ertokuş'un uhdesine verilmiştir. Selçuklu devlet mekanizmasındaki gulam kökenli ve en kıdemli emirlerden olan Mübârizeddin Ertokuş'un Antalya'ya iki kez Sübaşı olarak atanması devletin şehre verdiği önemi de gözler önüne sermektedir. Antalya Etnografya Müzesi'nde birkaç yıl önce bulunan yeni bir Selçuklu kitabesi, Mübârizeddin Ertokuş'un bilinenden daha uzun bir süre Antalya Sübaşılığı yaptığını ve bizzat kendisinin de şehirde imar faaliyetlerinde bulunduğunu ortaya koymuştur. Dahası bu kitabenin emir Mübârizeddin Ertokuş'un vakfiye kaydı vasıtasıyla Antalya'da yaptırdığı bilinen, ancak günümüze ulaşamayan camisinin somut bir delili olması da kuvvetle muhtemeldir. Antalya Etnografya Müzesi'nde 2018/26 envanter numarası ile sergilenen kireçtaşından mamul kitabe, 5 satırlık Arapça bir inşa kitabesidir. Hicri 618 senesinde (miladi 1221/1222) yapılan bir binaya aittir. Çalışmamız kapsamında Emir Mübârizeddin Ertokuş hakkında genel bilgiler verilmiş, kendisinin Antalya'daki faaliyetleri ele alınmış ve yeni bulunan kitabenin Antalya ve Selçuklu Tarihi açısından sağladığı yeni veriler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Antalya • Türkiye Selçukluları • Mübârizeddin Ertokuş • I. Alâeddin Keykubâd • Kitabe

Abstract: Antalya was conquered by the Seljuqs in 1207 and became a Muslim-Turkish city. The city fell from Seljuq rule in 1215 due to an internal rebellion and was conquered for the second time by the Seljuqs in early 1216. Especially after the second conquest, Antalya witnessed intensive construction activities and continued its development as an important harbour city. After the conquest in both 1207 and 1216, the administration of the city was entrusted to Mubariz al-din Ertokus, one of the leading Seljuq amirs. The fact that Mubariz al-din Ertokus, one of the most senior amirs of gulam origin and one of the most senior amirs in the Seljuqs state mechanism, was twice appointed as military governor in Antalya reveals the importance the state attached to the city. A new Seljuq inscription found a few years ago in the Antalya Ethnography Museum reveals that Mubariz al-din Ertokus was the military governor of Antalya for a longer period of time than previously known, and that he himself was involved in construction activities in the city. Moreover, it is highly probable that this inscription is a tangible evidence of the mosque, which is known to have been built by amir Mubariz al-din Ertokus in Antalya through his waqfiyyah, but which has not survived to the present day. The limestone inscription exhibited in Antalya Ethnography Museum with inventory number 2018/26 is a 5-line Arabic construction inscription. It belongs to a building built in 618 AH (1221/1222 AD). Within the scope of our study, general information about Amir Mubariz al-din Ertokus was given, his activities in Antalya were discussed and new data provided by the newly found inscription in terms of Antalya and Seljuq History were revealed.

Keywords: Antalya • Seljuqs of Türkiye • Mubariz al-Din Ertokus • Alâ al-din Kaykubâd I • Inscription

* Dr., Akdeniz Üniversitesi Phaselis Araştırma İstasyonu, Antalya. 0000-0002-1895-4086
mahmutdemir7@gmail.com.tr

Makale Türü: Araştırma | Geliş Tarihi: 24/05/2024 | Kabul Tarihi: 03/06/2024; Demir M. 2024, "Yeni Bir Selçuklu Kitabesi Işığında Emir Mübârizeddin Ertokuş'un Antalya'daki Faaliyetleri". *Cedrus* XII, 217-230.

Giriş

Antalya, Türkiye'nin güneybatı kıyılarında köklü bir geçmişe sahip olan liman şehirlerindedir. Coğrafi, siyasi ve ticari öneminden ötürü pek çok gücün hâkimiyeti altına giren şehir, çok erken tarihlerden itibaren Türkiye Selçuklularının hedefi haline gelmiştir. Antalya'yı fethetmeye yönelik girişimler 5 Mart 1207 tarihinde Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev iktidarında sonuç vermiştir. Fetih sonrasında bir Müslüman-Türk şehri olarak yeniden imar edilen Antalya, Türkiye Selçuklularının Akdeniz kıyısındaki en önemli uluslararası ticaret ve denizcilik üssü haline getirilmiştir. Antalya'nın Selçuklu hâkimiyetine girişinden sonra gerek sultanlar gerekse de Selçuklu emirleri eliyle imar faaliyetleri yürütülmüş, şehre önemli eserler kazandırılmıştır. Selçukluların Antalya şehrine vali atadıkları ilk emir olan Mübârizeddin Ertokuş'un da burada bazı imar faaliyetleri gerçekleştirdiğine dair veriler mevcuttur. Bani kişiliği Türkiye'nin farklı şehirlerinde inşa ettirdiği eserler sayesinde bilinen Emir Mübârizeddin Ertokuş'un vakfiyesinden, Antalya'da da bir cami yaptırdığı öğrenilmektedir. Ancak hangi sebeple ve ne şekilde yıkıldığı bilinmeyen bu cami, günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte 2018 yılında keşfedilen yeni bir Selçuklu inşa kitabesi, günümüze ulaşamayan bu caminin somut izi olarak karşımıza çıkmakta ve Mübârizeddin Ertokuş'un bu eseri hakkında şu ana kadar meçhul kalmış bilgiler sağlamaktadır. Çalışma kapsamında Mübârizeddin Ertokuş'un siyasi kariyeri ve imar faaliyetleri hakkında bilgi verilmiş, sonrasında adı geçen kitabe ve literatüre sağladığı yeni veriler değerlendirilmiştir.

Emir Mübârizeddin Ertokuş'un Siyasi Kariyeri

Türkiye Selçuklu Emiri Mübârizeddin Ertokuş (مبارز الدين ارتقش)'un ne zaman ve nerede dünyaya geldiği bilinmemektedir. Ailesi hakkında da kaynaklarda bir bilgi mevcut değildir. Kendisinin ismi Ertokuş, lakabı ise Mübârizeddin'dir. Mübârizeddin'in sözlük anlamı da dinin savaşçısıdır¹. Bununla birlikte Scott Redford'a göre emirin Antalya ve çevresi ahalisinden yerel bir Rum olması kuvvetle muhtemeldir². Yalnızca inşa ettirdiği eserlerden Isparta Gelendost'taki medresesinin inşa kitabesinde künyesinin Ertokuş bin Abdullah³ olarak kaydedilmesi, emirin gulam kökenli olduğunu göstermektedir. Ayrıca bânisi olduğu hayır eserlerinin vakfiyesine azadlı kölesi Mübârizeddin Armağanşâh ve onun soyundan gelenlerin mütevellî olarak atanmasından hareketle Emir Mübârizeddin Ertokuş'un çocuğunun da bulunmadığı düşünülmektedir⁴. İbn Bibî'den öğrenildiğine göre emir, Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in gurbet hayatı sırasında da yanından ayrılmayan, en yakın adamlarından ve has kölelerinden birisiydi⁵. Mahmûd Kerimüddin Aksârâyî'ye göre ise Emir Mübârizeddin Ertokuş, Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yakınlarından birisi olmakla birlikte, onun tahttan indirilmesin-

Bu çalışma 4 Mart 2024 tarihinde Akdeniz Üniversitesi'nde düzenlenen *Antalya Fetih Sempozyumu*'nda sözlü olarak sunulan, ancak yayınlanmayan aynı başlıklı çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre Mübârizeddin Ertokuş'un ismi eski Türkçe *Tukış* kelimesinden gelmekteydi. Bu kelime *savaş* ve *kavga* anlamlarına gelip, erkek ismi olarak da kullanılıyordu. Muhtemelen isim Türkçe *tokuşmak* veya *tüküşmek* fiillerinden türetilmiştir (Uzunçarşılı 1933, 96 dn. 6). Mübârizeddin Ertokuş'un ismi hakkında ayrıca bk. Geyikoğlu 2002, 187.

² Redford & Leiser 2008, 19.

³ Aslanapa 1957, 104.

⁴ Turan 1947, 420; Taneri 1995, 313.

⁵ İbn Bibî *tıpkıbasım* 99; İbn Bibî *selçuknâme* I, 119; Yazıcızâde Âli *tevârih-i âl-i selçuk* 190; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 41. Ayrıca bk. Geyikoğlu 2002, 188.

den sonraki gurbet hayatı sırasında yanında bulunmamaktaydı. Ancak sultanı ağabeyinin vefatından sonra Türkiye Selçuklu tahtına davet eden emîrlerin arasındaydı⁶. Müneccimbaşı'na göre de Emîr Mübârizeddîn Ertokuş, gurbet hayatı sırasında sultanın yanında bulunan emektar devlet erkânından dandı⁷. Dolayısıyla emîrin I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in gurbet hayatı sırasında yanında bulunması hususunda kaynaklarda görüş birliği yoktur. Bununla birlikte literatürde İbn Bibî'nin verdiği bilgi dikkate alınmış ve Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un sürgün yıllarında da I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanında olduğu kabul görmüştür⁸.

Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un ismine yazılı kaynaklarda ilk defa Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 5 Mart 1207 (hicri 3 Şaban 603) tarihinde Antalya'yı fethetmesi münasebetiyle rastlanmaktadır. İbn Bibî tarafından iş bitirici, dirayetli ve yetenekli bir emîr olduğu vurgulanan ve sultanın has adamlarından olduğu belirtilen Mübârizeddîn Ertokuş, sahip olduğu ünvana uygun, büyük bir askerdir. Antalya'nın fethinden hemen sonra da Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından Antalya valisi ve sübaşısı olarak görevlendirilmiştir⁹. Böylelikle Antalya'nın ilk valisi Mübârizeddîn Ertokuş olmuş, bölgenin tüm askeri ve idari işleri onun şahsında birleştirilmiştir. Dolayısıyla fetihten sonra şehirde gerçekleştirilen her türlü tahkim, tamir ve imar faaliyeti Mübârizeddîn Ertokuş'un nezaretinde gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un, 1211 yılında Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefatı üzerine tahta çıkan Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un da en yakın adamlarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Zira Antalya'nın 22 Ocak 1216 Cuma (Hicri 30 Ramazan 612) tarihinde ikinci kez fethi sonrasında Emîr Mübârizeddîn Ertokuş şehre tekrar Sübaşı olarak atanmıştır¹⁰. İbn Bibî'nin belirttiğine göre

⁶ Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* 24. İbn Bibî, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i tahta davet edenler arasında Mübârizeddîn Ertokuş'u saymamakta, sultanı çağırılmaya bizzat giden kişinin o tarihlerde Anadolu'da konuşulan 5 dili de bilen Hâcib Zekerîya olduğunu kaydetmektedir (İbn Bibî *tıpkıbasım* 76-77; İbn Bibî *selçuknâme* I, 97-98). Sultanı çağırılmaya giden emîrin Hâcib Zekerîya olduğunu Hamdullah Müstevfi de teyit etmektedir (Kazvinî *târih-i güzide* 381). Muahhar kaynaklardan Ahmed bin Mahmûd ise Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i tahta davet eden emîrin ismini *Atabey Yarınkuş* olarak kaydetmektedir (Ahmed bin Mahmûd *selçuknâme* II, 150). Burada kaynağın garip bir şekilde *Atabey Yarınkuş* olarak andığı kişi aslında *Atabey Ertokuş* olsa gerektir.

⁷ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 41. Bu konuda ayrıca bk. Turan 1947, 415.

⁸ Turan 1947, 415; Taneri 1995, 312; Kaya 2006, 97.

⁹ İbn Bibî *tıpkıbasım* 99; İbn Bibî *selçuknâme* I, 119; İbn Bibî *muhtasar* 45; Yazıcızâde Âli *tevârih-i âl-i selçuk* 190; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 41; Doğan 2010, 235; Flemming 2018, 6. Antalya'nın fethinin ayrıntıları için ayrıca bk. Turan 1971, 283-285; Kesik 2006, 5-7; Kaya 2006, 125-133; Demir 2018, 559-564.

¹⁰ İbn Bibî *tıpkıbasım* 146; İbn Bibî *selçuknâme* I, 167; İbn Bibî *muhtasar* 60; Yazıcızâde Âli *tevârih-i âl-i selçuk* 220-221; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 48; Turan 1971, 308-312; Erdem 1993, 294; Koca 1997, 35-38; Geyikoğlu 2002, 190; Doğan 2010, 236; Flemming 2018, 6-7. Antalya, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefatından sonra yerli Rum ahalinin gerçekleştirdiği bir isyan ile elden çıkmıştır. Şehrin bu isyan neticesinde Selçuklu hâkimiyetinden ayrılması, o sırada şehrin valisi ve sübaşısı olan Mübârizeddîn Ertokuş'un Antalya'da bulunmadığını göstermektedir. Kuvvetle muhtemel olarak merhûm sultanın iki varisi Melik İzzeddîn Keykâvus ile Melik Alâeddîn Keykubâd arasında yaşanan taht mücadelesi nedeniyle, Mübârizeddîn Ertokuş ve Selçuklu garnizonu Antalya'dan ayrılarak iç olaylara müdahale etmiş, şehirde de zayıf bir kuvvet bırakılmış olmalıdır. Antalya'da yaşanan isyanın ayrıntıları için ayrıca bk. Turan 1971, 308-310; Koca 1997, 35-36; Redford & Leiser 2008, 14-15. Antalya'da gerçekleşen iç isyanın Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un ve Selçuklu birliklerinin şehirde bulunmadığı sıralarda gerçekleştiği yönündeki görüş için ayrıca bk. Turan 1958, 104; Flemming 2018, 6.

Mübârizeddîn Ertokuş sahilde yaşayan halkın dilini, adet ve geleneklerini öğrenmişti¹¹. Anlaşıldığı kadarıyla iki farklı sultan zamanında Antalya'ya vali olarak atanmasının nedeni devlet adamı olarak sahip olduğu tecrübe ve yetenekler yanında, sahil bölgelerindeki halk ile kurduğu bağlardı. Bu nedenle Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un yetki sahası ve sahip olduğu kudret bakımından Antalya ve etrafındaki bölgelerde eskiden kurulmuş olan Doğu Roma Kibyrrhaiotion Themasi'nin askeri valilerinin halefi olarak düşünülebileceği belirtilmektedir¹². Nitekim Claude Cahen de Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un Akdeniz kıyısındaki faaliyetlerini eyalet valisi olarak sürdürdüğünü düşünmektedir¹³. Yine ona göre Selçukluların kışlık merkezleri olan Antalya ve Alâiyye siyasi ve ticari önemlerinden ötürü çevrelerindeki diğer yerleşim yerleri ile birlikte, yeni kurulan güney bölgesi genel komutanlığına bağlanmışlardır. Bu komutanlığın başına da zaman içinde yetkileri arttırılan Emîr Mübârizeddîn Ertokuş getirilmiştir¹⁴.

Emîr, sahil bölgeleri hakkında sahip olduğu bilgi ve tecrübeler sayesinde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında da devlet içindeki önemli konumunu korumuştur. Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un Isparta Gelendost'ta inşa ettirdiği han üzerindeki kitabesinde¹⁵ bulunan *Sultânî* (سلطانی) nisbesi de onun dönemin sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'ın önde gelen adamlarından birisi olduğunun delilidir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ı Akdeniz kıyısında bulunan Kalonoros şehrini fethetmeye teşvik eden de Emîr-i Ahur Eseddeddîn Ayaz ile birlikte Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'tur¹⁶. Şehrin Hâkimi olan Kyr Vart uzun bir kuşatma sonrasında Kalonoros'u sultana teslim etmeye karar verdiğinde, daha önceden tanıştığı ve görüştüğü Antalya Sübaşısı Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'a elçi göndermiş, kararını önce ona bildirmiştir. Emîr de durumu sultana bildirmiş ve şehrin teslimiyle bizzat ilgilenmiştir. Böylece 1221 yılında Kalonoros'un fethinde de önemli bir pay sahibi olmuştur¹⁷.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd döneminde gerçekleşen bir olay Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un Antalya şehrinde ne denli önemli bir yer edinmiş olduğunu ortaya koymaktadır. İbn Bibî'den öğrenildiğine göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, kendisine karşı bir komplo içerisinde olduklarını öğrendiği Selçuklu emirlerini Antalya'da ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Ancak Emîr Komnenos ve Emîr Hokkabazoğlu bunu engellemişlerdir. Gerekçe olarak da Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un uzun yıllar¹⁸ Antalya'da valilik yaptığını, ayrıca o ve ortadan kaldırılması planlanan komplocu emirler arasında eskiden beri dostluk olduğunu öne sürmüşlerdir. Böylelikle bu konularda oldukça titiz olan sultanı, emirlerin tasfiyesi işini Antalya'da değil de Kayseri'de gerçekleştirmeye ikna etmişlerdir¹⁹.

¹¹ İbn Bibî *tıpkıbasım* 146; İbn Bibî *selçuknâme* I, 167.

¹² Redford & Leiser 2008, 19; Doğan 2010, 241 dn. 11.

¹³ Cahen 2012, 76.

¹⁴ Claude Cahen'e göre kurulan bu güney bölgesi genel komutanlığının yetki sahası oldukça geniştir. Dolayısıyla Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un idaresinden sorumlu olduğu saha Antalya ve Alâiyye ile birlikte Isparta ve Uluborlu'yu da kapsıyordu. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd döneminde ise söz konusu bölge doğrudan sultanın kendisine bağlanmış ve iki üç ayrı parçaya taksim edilmiştir (Cahen 2012, 211).

¹⁵ Demirci 2007, 124-125.

¹⁶ İbn Bibî *tıpkıbasım* 236; İbn Bibî *selçuknâme* I, 254-255; Taneri 1995, 312.

¹⁷ İbn Bibî *tıpkıbasım* 244-246; İbn Bibî *selçuknâme* I, 262-264. Bu konuda ayrıca bk. Turan 1947, 416-417; 1971, 335-336; Erdem 1993, 295-296; Taneri 1995, 312; Geyikoğlu 2002, 190-192; Uyumaz 2003, 22-24; Doğan 2010, 237.

¹⁸ İbn Bibî burada Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un 20 yıl boyunca Antalya Sübaşısı olduğunu belirtmektedir. Ancak bu yanlış bilgi Osman Turan tarafından tashih edilmiştir. Bu konuda bk. Turan 1947, 418; 1971, 340.

¹⁹ İbn Bibî *tıpkıbasım* 266-270; İbn Bibî *selçuknâme* I, 284-288. Ayrıca bk. Turan 1971; 340-341; Taneri 1995, 312;

Osman Turan'a göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Mübârizeddîn Ertokuş'un şehirdeki etkisinden ötürü hükmünü Antalya'da icra etmekten çekinmesi, ancak sonrasında da ona güvenip mühim görevler vermesi, emîrin sultan ve devlet nezdindeki güçlü konumunu açıkça ortaya koymaktadır²⁰. Nitekim Claude Cahen'e göre de Mübârizeddîn Ertokuş hiçbir zaman gözden düşmemiş, kıymetli bir devlet adamıydı²¹.

Türkiye Selçuklu emîri Mübârizeddîn Ertokuş, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında bazı askeri seferlerde komutanlık da yapmıştır. Bunlardan ilki Akdeniz kıyılarındaki kuvvetlerle deniz üzerinden Kilikya güzergâhında düzenlenen seferdir. Emîr, 1225 yılında gerçekleştirilen, Kilikya kıyılarındaki Ermeni, Frank ve korsan merkezlerini hedef alan bu sefer neticesinde Mafga²², Aydos, Andusanc, Silifke ve Anamur gibi pek çok yeri fethetmiştir. Buralarda gerekli tüm işleri hallettikten ve güvenliği sağladıktan sonra Kıbrıs Adası'na (Cezîre-i Frengân) da bir deniz seferi düzenlemek istemiş, ancak bu isteği sultan tarafından kabul edilmemiştir²³. Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un Kilikya seferi sırasında sahillerdeki tüm kuvvetlerden ve işlerden sorumlu yönetici olarak yetkilendirilmesi, kendisinin Antalya Valiliği'ne ek olarak Emîrî's-Sevâhil de olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un Antalya Valiliği, Antalya Sübaşılığı ve Emîrî's-Sevâhil görevlerini aynı anda uhdesinde bulundurduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumdan da emîrin oldukça geniş bir bölgede, geniş yetkilere sahip bir görevli olduğu anlaşılmaktadır.

Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında gerçekleştirdiği son askeri faaliyet Köğonya Seferi'dir. 1228 yılında gerçekleştirilen bu seferle Mübârizeddîn Ertokuş, Köğonya'yı orada hüküm süren Mengücekoğlu Muzaffereddîn Mahmud ve oğullarının elinden alarak Mengücekoğullarının bu koluna son vermiştir²⁴. Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un bilinen son

Uyumaz 2003, 25-30.

²⁰ Turan 1947, 418.

²¹ Cahen 2012, 211.

²² Bazı çalışmalarda Mübârizeddîn Ertokuş ve Selçuklu kuvvetlerinin fethettiği Mafga, Antalya'nın Manavgat ilçesi olarak değerlendirilmektedir (Tekindağ 1949, 30; Turan 1971, 344; Uyumaz 2003, 34-33; Doğan 2010, 245; Çakmak & Yağcı 2017, 63). Ancak bu hatalı bir bilgidir. Zira Mafga/Mavga, Manavgat değil günümüzde Mersin'in Mut ilçesine 16 km uzaklıkta bulunan oldukça sarp bir kaledir. Hatta kalede Sultan I. Alâeddîn Keykubâd dönemine tarihlenen bir Selçuklu kitabesi de bulunmaktadır. Söz konusu kale hakkında bk. Gök 2009, 2060-2069; Peacock 2012, 257 dn. 62. Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un bu sefer sırasında Antalya'daki güçlü Selçuklu donanması ile batı yönünde Muğla'ya ve doğu yönünde de Anamur ile Silifke'ye kadar olan bölgede fetihler gerçekleştirdiği öne sürülmektedir. Bk. Erdem 1993, 296. Burada bu bilgi verilirken İbn Bibî'nin Mafga (مفغا) olarak kaydettiği yer, Muğla olarak kabul edilmiş benzetilmektedir. Ancak Mafga'nın Muğla veya Manavgat olmadığı bilindiği gibi, İbn Bibî'nin verdiği ayrıntılar ve sıraladığı yer isimleri seferin aynı anda Antalya'nın batısına ve doğusuna değil, yalnızca Alâiyye'nin doğusuna Silifke istikametinde gerçekleştirildiğini göstermektedir.

²³ İbn Bibî *ıpkıbasım* 343-344; İbn Bibî *selçuknâme* I 354; İbn Bibî *muhtasar* 130-131; Tekindağ 1949, 30; Turan 1971; 343-344; Taneri 1995, 312-313; Geyikoğlu 2002, 192-193; Uyumaz 2003, 33-34; Peacock 2012, 258; Cahen 2012, 76. İbn Bibî, bu sefer sırasında fethedilen yerlerin sayısının 40 olduğunu, ancak okuyucuları sıkımsamak için 5 tanesinin adını kaydettiğini belirtmektedir. Ancak bu seferin gerçekleştirildiği güzergahı bizzat gezen ve mevcut literatürü inceleyen Terrance Michael Patrick Duggan, Alâiyye ile Anamur arasında 40 adet merkez bulunmadığını tespit etmiş, dolayısıyla İbn Bibî'nin fethedilen merkezler için kaydettiği 40 sayısının kesretten kinaye olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu konuda bk. Duggan 2011, 225-229.

²⁴ İbn Bibî *ıpkıbasım* 361-362; İbn Bibî *selçuknâme* I, 369-370; İbn Bibî *muhtasar* 140; Uyumaz 2003, 44.

görevi de, I. Alâeddîn Keykubâd'ın büyük oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e atabey olarak atanmasıdır. Böylelikle emir, Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in idaresine verilen Erzincan'daki tüm işlerle ilgilenmek üzere gerekli eşya, para, görevli ve asker ile onun maiyetine katılmıştır²⁵. Claude Cahen'e göre Emir Mübârizeddîn Ertokuş'un uzun yıllar Antalya ve çevresinde icra ettiği valilik görevinden sonra Doğu'daki Mengücek arazilerine yöneltilen askeri seferin başına geçirilmesi, sonrasında da Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in atabegi olarak atanıp Erzincan'a gönderilmesinin özel bir sebebi vardı. Nitekim I. Alâeddîn Keykubâd, emirin uzun yıllar valilik yaptığı bölgede şahsi gücünün arttığına inanarak onu Doğu yönündeki seferlere göndermiş, bir daha da güneydeki sahil bölgelerinde görev vermemiştir²⁶. Emir Mübârizeddîn Ertokuş'un ismi kendisinin Mengücek arazilerine sefere gönderilmesinden ve Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e atabey olarak atanıp Erzincan'a gitmesinden sonra Trabzon Rum İmparatorluğu'na düzenlenen bir sefer sebebiyle kaydedilmektedir. Ancak bu sefere onun kumandanlık yapıp yapmadığı tartışmalıdır²⁷.

Emir Mübârizeddîn Ertokuş'un ismi 1228 yılından sonra kaynaklarda kaydedilmemektedir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden hemen önce oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e atabey olarak diğer bir Selçuklu Emiri Şemseddîn Altunaba'yı ataması, o sıralarda Mübârizeddîn Ertokuş'un hayatta olmamasına yorulmaktadır. Bu nedenle emirin 1228 ile 1237 yılları arasında bilinmeyen bir tarihte vefat ettiği düşünülmektedir²⁸. Ayrıca kendisinin bânisi olduğu Isparta'nın Atabey ilçesindeki külliye de bulunan türbede medfün olduğu rivayet edilmektedir²⁹.

Emir Mübârizeddîn Ertokuş'un İmar Faaliyetleri

Türkiye Selçuklu Emiri Mübârizeddîn Ertokuş'un Anadolu'nun farklı yerlerinde bazı imar faaliyetleri gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bunlardan birisi Sivas'ın Şarkışla ilçesinde Kızılırmak Nehri üzerine inşa edilen köprüdür. Köprünün inşa kitabesi günümüzde Sivas Müzesi'nde 505 Envanter numarası ile sergilenmektedir. 4 Satırlık Arapça inşa kitabesinden anlaşıldığına göre köprü Mübârizeddîn Ertokuş tarafından hicri 618 (miladi 1221/1222) yılında inşa ettirilmiştir³⁰. Emirin diğer bir eseri Eğirdir-Konya karayolu üzerinde olup, Eğirdir'den 35 km ileride bulunan Selçuklu hanıdır. Ertokuş ve Gelendost Hanı olarak bilinen bu yapı, Mübârizeddîn Ertokuş tarafından Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında hicri 620 (miladi 1223/1224) yılında yaptırılmıştır³¹. Emirin banisi olduğu eserlerden bir diğeri de Isparta'nın Atabey ilçesinde cami, medrese ve türbeyi barındıran külliyesidir. Söz konusu külliyenin ilk yapıldığı zamanlarda, günümüze ulaşmayan bir hamam ve çeşmeyi de kapsadığı düşünülmektedir. Külliye, içindeki medresenin taç kapısındaki inşa kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla hicri Ramazan 621 (miladi Eylül/Ekim 1224) tarihinde tamamlanmıştır³². Mübârizeddîn Ertokuş'un yaptırdığı bilinen son eser ise varlığı vakfiyesinden öğrenilen Antalya'daki

²⁵ İbn Bibi *tıpkıbasım* 359; İbn Bibi *selçuknâme* I, 368; Turan 1971, 357; Uyumaz 2003, 43; Cahen 2012, 80.

²⁶ Cahen 2012, 211.

²⁷ Turan 1971, 360-363; Uyumaz 2003, 46-47; Kaymaz 2009, 26; Demir 2022, 29-36.

²⁸ Turan 1947, 419-420. Emir Mübârizeddîn Ertokuş'un ölüm tarihi hakkındaki görüşler için ayrıca bk. Taneri 1995, 313; Geyikoğlu 2002, 195-196; Çakmak & Yağcı 2017, 64.

²⁹ Uzunçarşılı 1932, 222; Durukan 1995, 314.

³⁰ Artuk & Artuk 1987, 19-20. Bu köprü hakkında ayrıca bk. Çulpan 2002, 70-71; Doğan 2010, 246-247.

³¹ Demirci 2007, 123-125; Doğan 2010, 238-240; Demirci 2018, 27.

³² Uzunçarşılı 1932, 222; Aslanapa 1957, 104-106; Durukan 1995, 313; Doğan 2010, 241-245.

camisidir³³. Ancak bu cami günümüze ulaşmamıştır.

Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un Antalya'daki İmaretleri

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve halefleri Sultan I. İzzeddîn Keykâvus ile I. Alâeddîn Keykubâd iktidarlarında Antalya'da valilik ve sahil emîrliği yapmış olduğu bilinen Mübârizeddîn Ertokuş'un, uzun yıllar görev yaptığı şehirde imar faaliyeti de gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Emîrin kendisinin ve de vakıflarına mütevellî olarak atadığı azatlı kölesi Emîr Mübârizeddîn -vakfiyede Sadeddîn-Armağanşâh'ın ölümünden sonra Antalya'da³⁴ hazırlanan hicri 13 Recep 669 (miladi 25 Şubat 1271) tarihli Arapça vakfiye suretinden burada bir cami yaptırdığı öğrenilmektedir³⁵. Söz konusu belge sonradan hazırlanan bir nüsha olduğu için vakfiyenin tüm şartlarını içermemektedir. Ancak bu metinden Isparta Nahiyesi'ne bağlı Ağros Köyü'nün gelirlerinin beşte birinin vakfiye mütevellisine -ki bunlar Mübârizeddîn Armağanşâh'ın soyundan gelen kişilerdir-, 5/4'ünün ise medresenin müderris ve fakihlerine, hana gelen yolcu ve düşkünlere ve son olarak da Antalya'da bulunan caminin yağ, kilim, imam ve müezzin ücretleri vb. masraflarına tahsis edildiği anlaşılmaktadır³⁶.

Mübârizeddîn Ertokuş'un vakfiyesinden Antalya'da inşa ettirdiği öğrenilen camisi günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un Antalya'daki camisinin Kaleiçi'nde Kesik Minare Camisi olarak bilinen eski Panhagia Kilisesi olduğu iddia edilmektedir³⁷. Ancak Kesik Minare Camisi'nde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sırasında Selçuklu izlerine rastlanmaması³⁸ bu iddiayı çü-

³³ Turan 1947, 423. Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un vakfiyesinin bir nüshası İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Ferman-Berat ve Vakfiye Arşivi'nde MC Fr 000008 Demirbaş numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Selçuklu sülüsü ile yazılmış olan vakfiye metni oldukça uzun bir rulo şeklindedir.

³⁴ Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un vakfiyesinde Antalya, korunmuş izzetli şehir (محروسة دار العز انطاليه) şeklinde kaydedilmiştir. Bu bilgiden Selçuklular zamanında Antalya'nın ünvanlarından birisinin *İzzet/Şeref Şehri* olduğu anlaşılmaktadır (Turan 1947, 427). Bu konuda ayrıca bk. Kesik 2006, 8. Antalya şehrinin Selçuklular zamanındaki diğer bir ünvanı da II. İzzeddîn Keykâvus zamanında Antalya'da darp edilen bir sikkeden öğrenildiğine göre sınır şehri anlamına gelen *Dârü's-Sugur* (دار السغر) dur. Söz konusu sikke için bk. Özden 2005, 69-70.

³⁵ Turan 1947, 428.

³⁶ Turan 1947, 424.

³⁷ Flemming 2018, 7.

³⁸ Kaymak 2009. Üstelik söz konusu kilisenin Selçuklular zamanında değil, Osmanlı Padişahı II. Bayezid iktidarında camiye dönüştürüldüğü de bilinmektedir. Bu konuda bk. Dayar 2022, 534-535. XIII. yüzyıla ait olup Athos Dağı'nda Dionysios Manastırı'ndaki 268 numaralı el yazması kodekste bulunan ve Doğu Roma azizlerinin yaşam öykülerini içeren bir hikaye, Antalya'nın Selçuklularca fethinden sonra şehrin en büyük ibadethanesinin camiye dönüştürülüp dönüştürülmediği meselesi hakkında dikkat çekici veriler içermektedir. Bu metindeki anlatıya göre sultan ve emirleri Panhagia Kilisesi'nde yaşanan bir mucizeyi görmek üzere oraya gelmişlerdir. Ancak onların kilisede bulunması nedeniyle mucize gerçekleşmeyince, piskopos sultan ve emirlerden dışarı çıkmalarını rica etmiştir. Onlar dışarı çıkınca mucize gök gürültüsü benzeri şiddetli bir sesle gerçekleşmiş, sultan ve emirleri gürültünün etkisiyle sersemleyerek yere devrilmişlerdir. Piskopos'un yardımıyla güçlüğü kendine gelen sultan ve emirleri, şaşkınlıkla oradan ayrılmışlardır. Sonrasında sultan, bölgede bulunan tüm Hristiyan din adamı ve keşişlere vergi muafiyeti sağlamıştır (Redford & Leiser 2008, 65-66). Bu hikâyeyi nakleden Scott Redford ve Gary Leiser'e göre hikâyede adı geçen sultan, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'dir. Dolayısıyla olayın da 1207'deki Selçuklu fethi ile şehir ahalisinin Selçuklulara isyan ettikleri 1212 yılı arasındaki bir zaman dilimine tarihlenmesi gerekmektedir (Redford & Leiser 2008, 14). XIII. yüzyıla ait bir yazmadan alınan bu hikâyeden çü-

rütmektedir. Nitekim Oktay Aslanapa da Mübârizeddin Ertokuş'un camisinin günümüze ulaşmadığına ve Antalya'da bulunan camilerin hiçbirisinin ona mal edilemeyeceğine işaret etmektedir³⁹. Osman Turan ise elinde bu caminin hangi cami olduğunu gösterecek bir veri olmadığını belirtmektedir⁴⁰. Günümüze ulaşmayan bu caminin bir zamanlar Antalya Kaleiçi'nde olduğu muhakkaktır⁴¹. Ancak caminin tam yerini belirlemek Kaleiçi'ndeki yoğun tahribat ve yapılaşma sebebiyle neredeyse imkânsızdır. Bununla birlikte Kaleiçi'nin Selçuklular zamanında Müslüman nüfus ile meskûn olduğu düşünülen ve Selçuklular dönemine ait Türk-İslam eserlerinin yoğunlaştığı bölgeden hareketle, kabaca bir tahmin yürütmek mümkündür. Buna göre Mübârizeddin Ertokuş'un camisinin günümüzde Dönerciler Çarşısı istikametinden Kaleiçi'ne giren Mescit Sokak ve devamında Hıdırlık Sokak boyunca devam ederek Mermerli mevkiine uzanan surların sağ tarafında, yani Antalya Kaleiçi'nin Kuzey ve Kuzeybatı kısmına düşen bölgede bir yerde bulunması gerektiği düşünülebilir (Fig. 1). Zira Selçuklular ve Beylikler dönemine tarihlenen tüm Türk-İslam eserleri, Sultan I. İzzeddin Keykâvus fetihnâmesini içeren sur hattı ve Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın kitabelerinin bulunduğu ikinci sur hattı bu bahsettiğimiz bölgenin içerisindeydi. Bu sur hatlarının dışındaki eserler Osmanlılar dönemine ait eserlerdir.

Fig. 1. Emir Mübârizeddin Ertokuş'un Camisinin Bulunması Muhtemel Bölgeyi Gösteren Antalya Kaleiçi Haritası (Google Earth, 2024)

Emir Mübârizeddin Ertokuş'un Antalya'daki İnşa Kitabesi

Emir Mübârizeddin Ertokuş ve banisi olduğu eserler üzerine yapılan araştırmalarda, Antalya'da inşa

karılacak sonuç, şehir ahalisinin Selçuklu fethinden sonra da Panhagia Kilisesi'nde ibadet etmeye devam ettikleri ve o dönemin sultanının din adamlarına vergi muafiyeti vermiş olmasıdır. Dolayısıyla Selçuklular bu metin özetinde şehrin en büyük ibadethanesini Fethiye Camisi'ne çevirmedikleri gibi, din adamlarına vergi muafiyeti de vererek yumuşak bir idare yolunu tercih etmiş benzerlerdir.

³⁹ Aslanapa 1957, 105.

⁴⁰ Turan 1947, 426.

⁴¹ Günümüzde Antalya şehir merkezinde bulunan Selçuklu eserlerinden yalnızca Şeyh Şüca türbesi Kaleiçi dışındadır. Onun dışında günümüze ulaşan eserlerin tamamı Antalya Kaleiçi'ndedir. Bu durumdan hareketle Mübârizeddin Ertokuş'un camisinin de Kaleiçi'nde olması gerektiği kanaatindeyiz.

ettirdiği bilinen cami ile ilgili hiçbir iz ve vakfiyedeki kayıt dışında bir bilgi bulunmadığı kaydedilmektedir. Ancak 2018 yılında Antalya Arkeoloji Müzesi deposundan çıkan ve Kaleiçi'nde açılan Etnografya Müzesi'ne taşınan bir Selçuklu kitabesi bu durumu değiştirmektedir. Söz konusu kitabe an itibarıyla 2018/26 envanter numarası ile Antalya Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir (Fig. 2). Kitabe uzun yıllar müze deposunda olup teşhire çıkarılmadığından gözlerden kaçmış ve Antalya'daki Türk-İslam kitabelerine odaklanan 2018 yılı öncesindeki yayınlarda ele alınamamıştır. Kitabenin envanter fişinde müzeye ne zaman geldiğine dair bilgi yoktur. Yalnızca 300 lira ücret ile -muhtemelen satın alınma yolu ile- müzeye kazandırıldığı anlaşılmaktadır. Kitabenin varlığına ilk kez 2018 yılında Antalya Arkeoloji Müzesi deposuna giren bir araştırmacı tarafından işaret edilmiş, ancak sadece kitabenin metni ve tercümesi verilip önemi üzerinde pek durulmamıştır⁴². Arapça ve Selçuklu Celi sülüsü⁴³ ile hak edilmiş olan kitabe metni, her biri 14 cm ebatlarında olan 5 satırdan oluşmaktadır. Karakterlerin iri olmasından ötürü de yoğun tahribata rağmen metin büyük oranda okunabilmektedir. Kitabenin yüksekliği 87 cm, genişliği 85,5 cm, kalınlığı ise 3 cm'dir. Harf karakterleri 10 cm ile 2 cm arasında değişmektedir. Söz konusu kitabe genellikle kaliteli mermere işlenen Türkiye Selçuklu kitabelerinin aksine kireçtaşından yapılmıştır. Kitabenin kireçtaşı olması ise üzerindeki tahribatı arttırmış, karakterlerin iyice silikleşmesine yol açmıştır.

Müze kayıtlarında kitabenin hangi bina üzerinde olduğu ve Antalya'nın neresinden getirildiği hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır. Üstelik kitabenin banisi yanlış olarak "*Enkuş bin Abdullah*" ve inşa tarihi ise yine yanlış olarak hicri 628 şeklinde (Miladi 1230/1231) okunmuştur. Eser fişindeki verilerin azlığından hareketle kitabenin Milli Mücadele yıllarında İtalyanlar tarafından toplanan ve Süleyman Fikri Erten tarafından onların elinden kurtarılarak Antalya Müzesi'nin ilk nüvesini oluşturan eserlerden birisi olduğu söylenebilir. Zira eser fişindeki bilgilerin azlığı, bu eserin ilk kaydının savaş ve işgal koşulları altında çok zor bir durumda yapılmış olması ile izah edilebilir. Kitabenin 4. satırının sağ tarafına açılan delik eserin ait olduğu binanın yıkılmasından sonra günümüze ulaşmayan bir çeşmeye yerleştirildiğini ve uzun yıllar orada kaldığını ortaya koymaktadır. Nitekim kitabe üzerindeki yıpranma ve yoğun kireç kalıntılarında uzun yıllar boyunca suya maruz kaldığı anlaşılmaktadır (Fig. 3). İleri derecede tahrip olmuş olan kitabenin sağ üst ve sol alt köşeleri kırılmıştır. Bu iki kırık parça müze yetkililerinin depoda yaptığı araştırmaya rağmen bulunamamıştır. Söz konusu parçalar ele geçerse de gerek Selçuklu kitabelerinin kalıplarından ve gerekse de metnin siyâk ve sibâkından hareketle tam metni tespit edilebilmektedir. Kitabe bulunduğu yerde de 5 parçaya ayrılmış ancak müze uzmanları eliyle gayet iyi bir şekilde birleştirilmiştir. Bu bilgiler ışığında Emir Mübârizeddin Ertokuş'a ait olan kitabenin Arapça metni, transkripsiyonu ve Türkçe tercümesi şöyledir:

⁴² Atik 2018, 141-143. Bu çalışmada kitabenin ilk satırı "*Emera bi-hâzihî'l-'imâreti'l-mübâreketi es-Sultânü*" şeklinde okunmuştur. Ancak kitabe çok yakından incelendiğinde ilk satırın bizim belirttiğimiz üzere "*Emera bi-hazihî'l-'imâreti fi eyyâmü's-Sultân*" şeklinde okunmasının daha doğru olduğu görülmektedir. Nitekim Hadrianus Kapısı üzerinde bulunan ve Sultan I. Alâeddin Keykubâd devrine ait olan hicri Cemâziye'l-evvel 617 (miladi Temmuz/Ağustos 1220) tarihli kitabenin metni de aynı şekilde başlayarak önerdiğimiz okumaya örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kitabenin metni için ayrıca bk. Yılmaz & Tuzcu 2010, 24-26; Beyazal 2019, 7-9.

⁴³ Atik 2018, 142.

Fig. 2. Emîr Mübârizeddin Ertokuş'un Antalya Etnografya Müzesi'nde Sergilenen Kitabesi (M. Demir)

Fig. 3. Kitabe Üzerindeki Tahribat ve Kireç Tabakaları (M. Demir)

Arapça Metin

- ١ - [امر] بهذه العمارة في ايام السلطان
- ٢ - المعظم علا الدنيا و الدين ابو الفتح
- ٣ - كيقباد بن كيوخسرو ناصر امير المؤمنين
- ٤ - العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله تعالى
- ٥ - ارتقش بن عبد الله في سنة ثمان و عشر و [ستماية]

Transkripsiyon

- 1-) [Emera] bi-hazihi'l-imâreti fî eyyâmü's-sultân
- 2-) el-muazzam alâe'd-dünyâ ve'd-dîn ebû'l-feth
- 3-) Keykubâd bin Keyhüsrev nâsıru emîrû'l-mü'minin
- 4-) el-abdü'z-za'if el-muhtâc ila rahmetillahi te'âla
- 5-) Ertokuş bin Abdullah fî seneti semân ve aşer ve [sitemie].

Tercüme: *Bu binanın yapımını yüce sultan, dinin ve dünyanın ulusu, fethin babası, Keyhüsrev oğlu Keykubâd, müminlerin emîrinin (Halifenin) yardımcısı iktidarında yüce Allah'ın rahmetine muhtaç zayıf kul Abdullah oğlu Ertokuş 618 senesinde (miladi 1221/1222) emretti.*

Söz konusu kitabe, Emîr Mübârizeddin Ertokuş'un Antalya'da inşa ettirdiği bilinen camisinin tek somut izidir. Bununla birlikte kitabede binanın cami değil de *İmaret* (عمارة) olarak anılması, vakfiyede ise *Mescidü'l-Câmi* (المسجد الجامع) olarak kaydedilmesi düşündürücüdür (Fig. 4). Bu durumdan hareketle Antalya'da inşa edilen binanın içinde cami ve mescidi barındıran bir külliye şeklinde yapılmış olması da ihtimal dâhilindedir. Kitabeden, vakfiyede adı geçen bu caminin Sultan I. Alâeddin Keykubâd iktidarında hicri 618 senesinde (miladi 1221/1222) inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Tarihi açısından da

bakılacak olursa bu kitabe Antalya'da I. Alâeddin Keykubâd iktidarına tarihlenen en eski kitabelerden birisidir. Kronolojik olarak günümüzde Hadrianus Kapısı'nın sağ tarafında bulunan hicri Cemâziye'l-evvel 617 (miladi Temmuz/Ağustos 1220) tarihli kitabeden⁴⁴ (Fig. 5) sonra ikinci sırada gelmektedir. Bu iki kitabenin ortak noktaları metinlerinin kalıp olarak aynı olması, içeriklerinin çok hacimli olmaması ve Antalya'daki diğer I. Alâeddin Keykubâd kitabelerine nazaran daha kalitesiz malzemeden mamul olmalarıdır. Sultan I. Alâeddin Keykubâd zamanına ait diğer kitabeler hacimli ve kaliteli mermerden kitabelerdir ve tamamı şehir surları tahrip edilmeden önce Dönerciler Çarşısı ile Kaleiçi'ndeki Ahi Yusuf Camisi güzergâhı üzerinde uzanan sur hattında bulunmaktaydılar. Bu kitabelerin tarih ve renlerinin hepsi hicri 622 (miladi 1225/1226) tarihlidir. Büyük bir çoğunluğu günümüzde Antalya Etnografya Müzesi'nde sergilenmekte olup, bir kısmı ayakta kalabilen sur parçaları üzerinde *in situ* haldedir. Bazıları başka binaların üzerinde, 1 tanesi ise özel bir mülkün içerisinde bulunmaktadır. Bu kitabelerden Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın hicri 622 (miladi 1225/1226) tarihinde Antalya'da ciddi bir imar ve tahkimat çalışması yaptırdığı anlaşılmaktadır. Hadrianus Kapısı üzerindeki ve Etnografya Müzesi'ndeki kitabelerin diğer bir ortak noktası Emir Mübârizeddin Ertokuş'un yeni sultanın

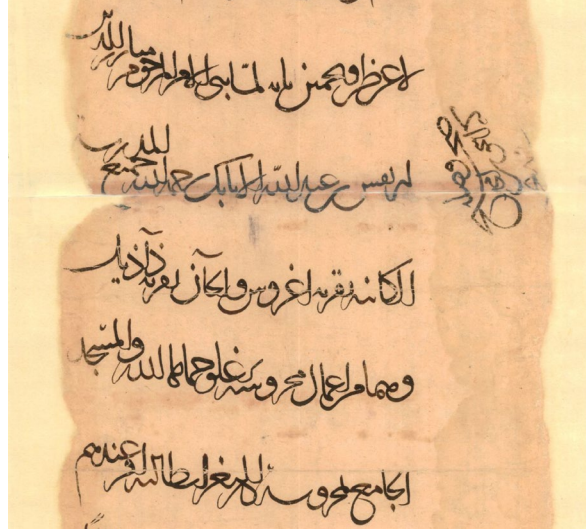

Fig. 4. Emir Mübârizeddin Ertokuş Vakfiyesi'nin Antalya'da Bulunan Camiye İşaret Eden Kısım (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, 2024)

Fig. 5. Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Hadrianus Kapısı'nın Sağ Burcu Üzerindeki Kitabesi (M. Demir)

⁴⁴ Antalya'da Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın en eski tarihli kitabesi ve metni için bk. Yılmaz & Tuzcu 2010, 24-26. Bizce Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Roma İmparatoru Hadrianus'un kente gelişi anısına yapılan Üç Kapılar'ın sağ burcuna bir kitabe koydurması tesadüfi değildir. Bu kitabe sultanın Antalya dış surlarına yerleştirilmiş tek kitabesidir. Öte yandan Üç Kapılar'ın sol yanındaki burçta Romalı asilzade Julia Sancta'nın Hellence inşa kitabesi bulunmaktadır. Sultan, bu Romalı asilzadenin inşa kitabesinin bulunduğu burcun hemen yanına kendi kitabesini koydurarak şehri sahiplenmiş, şehrin imarına emeği geçenlerden birisi olduğunu tarihsel bir bütünlük içerisinde insanlara göstermeyi hedeflemiş olmalıdır. Bu işin de Rum kökenli olduğu düşünülen ve bölgedeki halkın diline ve kültürüne hâkim olduğu özellikle vurgulanan Emir Mübârizeddin Ertokuş eliyle yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

iktidarının ilk yıllarında Antalya’da imar faaliyeti başlattığını göstermeleridir. Söz konusu inşa kitabelerinin kalitesiz malzemedan yapılması ve metinlerinin diğer I. Alâeddin Keykubâd kitabelerine göre kısa olması da bu imar faaliyetinin aceleye gelmiş olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan Mübârizeddîn Ertokuş’un burada ele alınan kitabesi Antalya’da Sultan I. Alâeddin Keykubâd iktidarına tarihlenen 2 bina kitabesinden birisi olma özelliğini de taşımaktadır. Nitekim sultanın Antalya’daki diğer kitabeleri hicri 622 (miladi 1225/1226) tarihli sur kitabeleridir.

Sonuç

Türkiye Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Ertokuş, sadece askeri ve siyasi yönüyle değil bâni kişiliği ile de ön plana çıkan kıymetli bir devlet adamıdır. Kendisinin yükseliş devrinin üç ayrı hükümdarına olan hizmetleri, devlet içerisindeki önemini ve güçlü konumunu açıkça göstermektedir. Bu nedenle Emîr Mübârizeddîn Ertokuş’un Antalya’ya yönetici olarak atanması ve uzun yıllar bu görevde kalması, Türkiye Selçuklularının şehre verdiği önemi de ortaya koymaktadır. Emîrin Antalya’da yaptırdığı eserinin yeni bulunan kitabesi onun burada Sultan I. Alâeddin Keykubâd iktidarında da sübaşılık görevinde bulunduğu epigrafik delilidir. Bu gerçek yazılı kaynaklar tarafından kaydedilmiş olsa da, bu yazıt vasıtasıyla daha kesin hale gelmiştir. Emîr, Antalya’da uzun yıllar görev yapması ve şehrin öneminin de etkisiyle burada imar faaliyetleri yürütmüştür. 1207 ve 1216 tarihli fetihlerden sonra şehrin tahkim ve imarına vali olarak nezaret etmiş, günümüze ulaşmayan ancak yeni bulunan kitabe vasıtasıyla hicri 618 (miladi 1221/1222) tarihinde inşa edildiği anlaşılan bir de cami yaptırmıştır. Söz konusu bu kitabe emîrin yaptırdığı caminin tek somut izidir. Emîr şehre bir cami kazandırarak, Antalya’nın bir Müslüman-Türk şehri olarak gelişimine katkı sağlayan emektar şahsiyetlerden birisi olmuştur. Emîr Mübârizeddîn Ertokuş, imar faaliyetleri yanında Emîrî’s-Sevâhil olarak Antalya’nın liman fonksiyonu ile de özel olarak ilgilenmiş, şehri eskiye nazaran daha aktif bir uluslararası ticaret ve deniz üssü haline getirmek için çaba sarfetmiştir. Özellikle Kalonoros’un fethi ve denizden yürütülen Kilikya Seferi bu çabanın olumlu sonuçlarını ortaya koymaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed bin Mahmûd. 1977, *Selçuknâme II*. Haz. E. Merçil. İstanbul.
- Artuk İ. & Artuk C. 1987, "Bazı Önemli Kitabeler". *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Şerif Başta'va Armağan XXXV/2*, 15-24.
- Aslanapa O. 1957, "Selçuk Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yaptırılan Âbideler". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi II/I*, 97-111.
- Atik N. 2018, "Antalya İli Anadolu Selçuklu Dönemi Kayıp Taş Kitâbeleri". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10, 111-158.
- Beyazal M. 2019, *Antalya ve Çevresinde Bulunan Selçuklu ve Beylikler Dönemi Yapı Kitabeleri Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya.
- Cahen C. 2012, *Osmanlılardan Önce Anadolu*. Çev. E. Üyepazarıcı. İstanbul.
- Çakmak A. & Yağcı M. 2017, "Mübârizüddin Ertokuş ve Osmanlı Dönemi Atabey Medresesi Evkâfi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1, 59-81.
- Çulpan C. 2002, *Türk Taş Köprüleri Ortaçağ'dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*. Ankara.
- Dayar E. 2022, "Antalya Kaleiçi Panhagia Kilisesi ve Câmî-i Cedid". *Bellekten* 86/306, 533-566.
- Demir M. 2018, "Antalya'nın Türkiye Selçukluları Tarafından Fethi". *Cedrus VI*, 555-572.
- Demir M. 2022, *II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1237-1246)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Demirci D. 2007, "Mübârizeddin Ertokuş Kervansarayı". Ed. H. Acun, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. Ankara, 123-139.
- Demirci D. 2018, *Ertokuş Kervansarayı*. Isparta.
- Doğan N. Ş. 2010, "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği İle Mübarizeddin Ertokuş". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 27/1, 231-251.
- Duggan T. M. P. 2011, "Some Localizations in Western Cilicia Relating to the 1225 Campaign of Sultan Alaeddin Keykubat". Ed. M. Kadiroğlu, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ V*. Ankara, 221-238.
- Durukan A. 1995, "Ertokuş Külliyesi". *İslam Ansiklopedisi* 11. Ankara, 313-314.
- Erdem İ. 1993, "Bir Ortaçağ Kenti Antalya: Geç Antik Dönem'den Selçukluların Sonuna Genel Bir Yaklaşım II". *Adalya VI*, 293-303.
- Flemming B. 2018, *Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın Tarihi Coğrafyası*. Çev. H. T. Bağçeci. Ankara.
- Geyikoğlu H. 2002, "Antalya'nın İlk Türk Mülki Amiri ve Kumandanı Mübarizettin Ertokuş'un Faaliyetleri ve Eserleri". *Adalya V*, 187-201.
- Gök H. İ. 2009, "Alaaddin Keykubad'ın İç-İl (Kilikya)'deki Ermeniler Üzerine Düzenlediği Sefer ve Mavga Kalesi". Ed. Y. Özdemir, *Mersin Sempozyumu Bildirileri III*. Mersin, 2057-2072.
- Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini. 2018, *Târih-i Güzide*. Çev. M. Öztürk. Ankara.
- Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî İbn Bibî. 1941, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi İbn Bibî'nin Muhtasar Selçuknamesinden*. Çev. M. Nuri Gençosman. Ankara.
- Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî İbn Bibî. 1951, *El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye* Tıpkıbasım. Haz. A. S. Erzi. Ankara.
- Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî İbn Bibî. 1996, *El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye I*. Çev. M. Öztürk. Ankara.
- Kaya S. 2006, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1192-1211)*. Ankara.
- Kaymak G. 2009, *Antalya Cumanın Câmii, Mimari Tarihi ve Bizans Kökeni, Rölöve-Yapı Analiz-Ant Koruma ve Bakımı*. İstanbul.
- Kaymaz N. 2009, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev ve Devri*. Ankara.

- Kerimüddin Mahmud el-Aksarayî. 2000, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*. Çev. M. Öztürk. Ankara.
- Kesik M. 2006, "Antalya'ya Yapılan İlk Akınlar ve Şehrin Selçuklu Hâkimiyeti Altına Girmesi". Yay. Haz. N. Ekinci & H. Akın, *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu Bildirileri*. Antalya, 1-8.
- Koca S. 1997, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*. Ankara.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. 2017, *Câmiü'd-Düvel II*. Çev. A. Öngül. İstanbul.
- Özden B. 2005, "Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un "Sınır Şehri Anlatıya" Lâkaplı ve Hicri 661 Tarihli Sikkesi". *Türk Nümismatik Derneği Bülteni Sevgi Gönül Hatıra Sayısı*. İstanbul, 69-70.
- Peacock A. C. S. 2010, "Kırım'a karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası". Çev. M. Keçiç & A. Mıynat. *Tarih Araştırmaları Dergisi XXIX/47*, 243-265.
- Redford S. & Leiser G. 2008, *Taşa Yazılan Zafer Antalya İç Kale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi*. Çev. İ. Türkoğlu. İstanbul.
- Taneri A. 1995, "Ertokuş". *İslam Ansiklopedisi* 11. Ankara, 312-313.
- Tekindağ Ş. 1949, "Alâüddin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hududları". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi I/1*, 29-34.
- Turan O. 1947, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II Mübârizeddin Er-tokuş ve Vakfiyesi". *Belleten XI/43*, 415-445.
- Turan O. 1958, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara.
- Turan O. 1971, *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul.
- Uyumaz E. 2003, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*. Ankara.
- Uzunçarşılı İ. H. 1932, *Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdirdeki Kitabeler*. Ankara.
- Uzunçarşılı İ. H. 1933, "Teke Oğulları". *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* 1, 95-98.
- Yazıcızâde Ali. 2017, *Tevârih-i Al-i Selçuk*. Haz. A. Bakır. İstanbul.
- Yılmaz L. & Tuzcu K. 2010, *Antalya'da Türk Dönemi Kitabeleri*. Haarlem.